

The Scientific Journal in Jurisprudence and Bases of Islamic law The ۱۴ rd.

Year/NO: ۱ Spring ۲۰۲۱

مسئولیت مدنی نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی از منظر موازین فقهی و حقوقی

مینا نوروزی^۱ سید علی ربانی موسویان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۸

چکیده

امروزه فضای مجازی نه به عنوان یک ابزار بلکه به عنوان یک سیستم فراگیر ارتباط جمعی در تمام کشورها در حال رشد و پیشرفت است. گسترش فضای مجازی به حدی است که حریم خصوصی افراد را مورد تهدید قرار داده و به واسطه برخی زیرساختهای شهری و شهروندی تا حدود زیادی حقوق شهری و شهروندی را تحت تاثیر خود قرار داده است. از سوی دیگر، فضای مجازی با قابلیت توسعه بخش روابط میان اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی، بحث مسئولیت مدنی ناشی از این روابط را خواه به صورت قراردادی و خواه به صورت خارج از قرارداد، نمایان ساخته است. بررسی قواعد مربوط به مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی در فضای مجازی نشان می دهد که مبنای مسئولیت برای شخص خاطی در حقوق ما عمدتاً، ((تقصیر)) و در برخی موارد نظریه خطر است و نقض کننده حق حریم خصوصی شهروندی در فضای مجازی، ملزم به جبران خسارت وارده بوده و قواعد عمومی مسئولیت مدنی بر فضای مجازی نیز حاکم است. از منظر موازین فقهی نیز، مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی ثابت و قابل انطباق با مصادیق روز از جمله فضای مجازی است و مبتنی بر برخی قواعد فقهی و احکام تکلیفی دال بر حرمت ورود به حریم خصوصی دیگران و افشا و انتشار اطلاعات و اسرار افراد بدون اذن از جانب آنها می باشد. هم چنین، اختلافات در ارتباط با مبنای مسئولیت مدنی مربوط به نقض حریم خصوصی در فضای مجازی نشانگر آن است که فقهاء بیش از آنکه به دنبال اصل و ظاهر باشند به دنبال اجرای عدالت و انصاف واقعی هستند.

کلید واژه: مسئولیت مدنی، فضای مجازی، حریم خصوصی، تقصیر، تجسس.

^۱ - دانشجوی دکتری گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین-پیشوا، ورامین ایران. Noroozi.mina.۱۳۹۵@gmail.com

^۲ - استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلام شهر، اسلام شهر، ایران. (نویسنده مسوول) Email: a.rabbani۱۱۰@yahoo.com

مقدمه

حق حریم خصوصی در فضای مجازی را به عنوان یکی از اقسام حقوق بشری بایستی مرتبط به دوران پیش از شکل گیری رایانه و فضای سایبری دانست. در واقع، حق حریم خصوصی به عنوان یکی از عناصر نظام حقوق بین الملل بشر متشکل از ذی نفعان، اصول و فرآیندهایی است که به پیش از اینترنت و فضای سایبر بازگشته و بنابراین این نظام اطلاع می دهد که حقوق فضای سایبری به چه نحوی در چارچوب حقوق بین الملل و حقوق داخلی شکل می گیرند (Tsagouriass and Buchan, ۲۰۱۵: ۹۹) از سوی دیگر، از منظر داخلی، حقوق مرتبط با فضای مجازی به دو دسته کلی حقوق کیفری و حقوق خصوصی قابل تقسیم بوده که در کنار حقوق تجارت الکترونیک، جرایم رایانه ای، حقوق حمایت از داده، دولت الکترونیک و حقوق مالکیت معنوی در فضای مجازی، مسئولیت مدنی در فضای سایبری یکی از زیرشاخه های حقوق خصوصی سایبری می باشد. (Dasgupta and Chaturvedi, ۲۰۰۹: ۱۸) در مورد مسئولیت مدنی در فضای مجازی بایستی بین دو وضعیت کلی وجود روابط قراردادی و غیرقراردادی قایل به تفکیک شد بدین معنا که در صورت وجود قرارداد میان کاربران یک نوع پلتفرم اینترنتی و ارایه دهندگان خدمات اینترنتی، کاربری که از خسارتی و ضرری در نتیجه یک حمله سایبری متضرر می شود می تواند به استناد وجود قرارداد، مسئولیت مدنی شرکت ارایه دهنده خدمات اینترنتی را مطالبه نماید (DeWerra and Studer, ۲۰۱۷: ۹) مسئولیت مدنی در فضای مجازی در قوانین کشورمان نیز مورد توجه قرار گرفته است برای نمونه ماده ۷۸ قانون تجارت الکترونیکی مقرر نموده است: ((هرگاه در بستر مبادلات الکترونیکی در اثر نقص یا ضعف سیستم موسسات خصوصی و دولتی، ... خسارتی به اشخاص وارد شود، موسسات مزبور مسئول جبران خسارت وارده می باشد مگر اینکه خسارات وارده، ناشی از فعل شخصی افراد باشد که در این صورت جبران خسارت بر عهده این اشخاص می باشد.)) هم چنین به استناد بندهای ۲-۳-۵- آیین نامه اجرایی قانون فوق الذکر، ((مسئولیت رعایت قوانین مالکیت معنوی و حق تالیف و تصنیف به عهده ارایه کننده اطلاعات در شبکه می باشد.)) آیین نامه ها و دستورالعمل های دیگری نیز وجود دارد که به جنبه ها و ابعاد دیگر مسئولیت مدنی در فضای مجازی می پردازند. برای نمونه آیین نامه واحدهای ارایه کننده خدمات اطلاع رسانی و اینترنت مصوب ۱۳۸۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی مقرر می دارد: ((موسسات و شرکت های رسا و کاربران برای محتوایی که خود بر روی شبکه عرضه می کنند، طبق این آیین نامه، مسئول و پاسخگو خواهند بود.)) هم چنین می توان به ماده ۱۰۱ لایحه جامع حمایت از مالکیت فکری که هنوز به تصویب نرسیده است توجه نمود: ((دارنده حقوق مورد حمایت این قانون، می تواند مستقل از دعوی کیفری یا به تبع آن، جبران خسارت مادی و معنوی ناشی از نقض حقوق خود را از ناقض یا ناقضان از طریق طرح دعوی حقوقی مطالبه نماید. میزان خسارت بر اساس قواعد عمومی و با توجه به اهمیت و میزان زیان مادی و معنوی وارده به دارنده حق و میزان منافعی که شخص نقض کننده از طریق نقض حقوق کسب کرده و نیز منافع مسلمی که دارنده حق از آن محروم شده است؛ تعیین گردد)) اگرچه در این ماده، نقض حق حریم خصوصی در فضای مجازی مورد اطلاق قرار نگرفته است اما بدیهی است که یکی از جلوه های بارز حق حریم خصوصی، حقوق مالکیت فکری بوده که در صورت نقض آن از جمله در فضای مجازی مشمول این ماده خواهد شد. در برخی از مقررات، حتی مسئولیت مدنی دولت در فضای مجازی به دلیل نقض حق بر حریم خصوصی به رسمیت شناخته شده است برای نمونه طبق بند ۷ مصوبه ۳۵ کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، شرکت مخابرات بایستی سامانه ای کارآمد برای نگهداری و پشتیبانی شبکه

های موضوع پروانه داشته باشند. حال اگر در اثر عدم تجهیز مخابرات به سامانه ای کارآمد در فضای مجازی، نقض حریم خصوصی افراد در فضای مجازی صورت پذیرد، خود وزارت ارتباطات و مخابرات در این چنین فرضی مسؤولیت مدنی خواهد داشت.

پیشینه تحقیق

از اواسط دهه ۱۹۷۰ موضوع حمایت از اطلاعات خصوصی، بر محور رشد و توسعه فناوری رایانه‌ای، از دغدغه‌های مهم مربوط به شبکه‌های اطلاع رسانی جهانی قرار گرفت. با ورود به عصر فناوری اطلاعات به تدریج مسایل و دشواری‌های نوینی در ارتباط با حریم خصوصی اشخاص مطرح شد. در واقع حقوق حمایت از داده‌ها همان‌همان حمایت از حریم خصوصی در گستره الکترونیکی است و نیل به این منظور نیازمند وضع قوانینی فراگیر در این زمینه است. مقررات عمومی حمایت از حریم خصوصی افراد در بیشتر اسناد مهم حقوق بشر گنجانده شده اند اما توافق‌های خاصی در این زمینه در سطح بین‌المللی هنوز صورت نگرفته است. در مصوبات سازمان ملل، تدابیری درباره پیامدهای توسعه علمی و آثار فناوری‌های نوین بر حریم خصوصی افراد اتخاذ شده است. و حمایت از آسایش و حریم خصوصی افراد در ارتباط با سیستم‌های خودکار اطلاع رسانی در سطوح منطقه‌ای در کنوانسیون اروپایی منعکس شده است. (انصاری، ۱۳۸۶: ۶۵).

در نظام حقوقی ایران نیز اصول ۲۲، ۲۳ و ۲۵ قانون اساسی به برخی از مسایل مربوط به حریم خصوصی اشخاص توجه نموده اند چرا که هرکس غیر از خود، هیچ حقی به ورود به قلمروی درون خویش را ندارد. (حسینی، ۱۳۹۲: ۵) اصل ۲۲ قانون اساسی می‌گوید: «حیثیت، جان، مال، حقوق و مسکن افراد از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند». اصل ۲۳ هم تفتیش عقاید را ممنوع کرده و اصل ۲۵ این مساله را بیان می‌کند که «بازرسی، نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها استراق سمع و هرگونه تجسس ممنوع است مگر به حکم قانون» (منصور، ۱۳۸۳: صص ۳۲-۳۳).

بنیانگذار انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۶۱/۹/۲۴ طی فرمانی هشت ماده ای خطاب به قوه قضاییه و تمام ارگان‌های اجرایی که در مورد اسلامی شدن قوانین صادر کرده بود، ورود بدون اذن به منازل و محل کار افراد و شنود تلفن و گوش دادن به نوار و ضبط صوت دیگران به نام کشف جرم و تجسس در اسرار دیگران و افشای آن را ممنوع و جرم اعلام نمود (مهریزی، ۱۳۷۳: ۳۸).

با این همه لزوم تدوین قانون خاص برای رعایت حریم خصوصی احساس می‌شود چرا که قانون اساسی به کلیات می‌پردازد و جزئیات آن بر عهده قانون عادی است تا در آن به حدود و ثغور این حریم و جنبه‌های مختلف آن و همچنین تعیین مجازات‌ها توجه شود. طرح حمایت از حریم خصوصی مجلس شورا که در تاریخ ۱۳۸۵/۴/۸ به چاپ رسید می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد. در این طرح به حریم خصوصی جسمانی، منازل، محل کار، حریم خصوصی اطلاعات، اطلاعات شخصی در فعالیت‌های رسانه‌ها، حریم خصوصی و مسؤولیت‌های ناشی از نقض حریم خصوصی توجه شده است.

در ماده ۶۵ این طرح آمده «شنود، ضبط، ذخیره یا انواع دیگر رهگیری ارتباطات خصوصی اینترنتی اشخاص بدون رضایت آنها مجاز نیست» ماده ۶۶ نیز بیان می‌کند که ارائه دهندگان خدمات عمومی ارتباطات اینترنتی باید کلیه تدابیر فنی و اداری را برای تامین امنیت و خدمات خود فراهم آورند. و برابر ماده ۷۲ چنانچه در نتیجه نقض حریم

خصوصی، خسارت های مادی یا معنوی به اشخاص وارد شده باشد زیان دیده می تواند طبق قواعد مسئولیت مدنی جبران کلیه خسارت های خود را مطالبه کند.

در قانون جزای ایران حمایت راجع به اموال و اشخاص و تا حدودی حیثیت آنها مورد توجه واقع شده اما به طور مستقیم نقض حریم خصوصی آنان را متذکر نشده و تنها حمایتی که بخشی از محدوده حریم خصوصی را محترم می شمارد ماده ۶۹۴ از فصل ۲۶ قانون مجازات اسلامی راجع به هتک حرمت منازل و املاک موضوع مواد ۶۹۰ الی ۶۹۶ است که هیچ کدام ناظر به فضای مجازی نیست. البته قانون تجارت الکترونیک ایران مصوب ۸۲/۱۰/۱۷ مجلس شورای اسلامی در مواد ۵۸ تا ۶۱ به موضوع حمایت داده ها پرداخته است. لذا با ارتقاء فناوری ها، حقوق نیز ارتقاء یافته است (قاجار، ۱۳۷۹: ۸۹).

در عصر حاضر، اغلب کشورها دارای قوانین حمایت از داده هستند. تنها برخی از کشورها نظیر ایران و افغانستان و... فاقد چنین قانونی می باشند. در بین قوانین فدرال و ملی حمایت از داده ها، حجیم ترین قانون ها به ترتیب متعلق به انگلستان، استرالیا و آلمان می باشد و از این میان قانون ایتالیا مفهوماً و مصداقاً بسیار نزدیک و شبیه به سیستم قضایی و ادبیات حقوقی ایران می باشد. در سطح جهانی و منطقه ای، کنوانسیون اروپایی حمایت از داده و پروتکل آن و نیز دو رهنمود کمیسیون اروپا مهمترین اسناد محسوب می شوند. اصول کلی که در وضع این قوانین در نظر قانون گذاران لازم رعایه است عبارتند از:

اصل یکم: داده های شخصی باید به طور قانونی و منصفانه پردازش شوند.

اصل دوم: داده ها باید صرفاً برای اهدافی که جمع آوری می شوند پردازش شوند.

اصل سوم: داده ها باید متناسب و مرتبط با اهداف باشند.

اصل چهارم: داده ها باید صریح و روز آمد باشند.

اصل پنجم: داده ها نباید بیش از زمان لازم نگهداری شوند.

اصل ششم: داده ها باید مطابق حقوق شخصی موضوع داده باشند.

اصل هفتم: ضمانت اجرایی مناسب علیه پردازش غیرمجاز و غیرقانونی و... داده ها معمول شود.

اصل هشتم: انتقال داده ها به خارج از کشور یا قلمرو باید سطح مقتضی حمایت از حقوق و آزادی های اشخاصی موضوع داده را از حیث پردازش داده های شخصی تأمین کند (ویونت و آتریس^۱، ۲۰۰۲، ص ۳۴۶).

قانون گذار ایرانی برای تنظیم قانونی که بتواند حمایت از داده را در سطح بین المللی فراهم کند باید این اصول را در تنظیم قانون حمایت از داده ها رعایت کند هرچند در این مسیر با موانعی روبروست ولی پژوهش و بررسی کارشناسانه ای را می طلبد که با حل این موانع مسیر برای پیوستن به شبکه جهانی مبادلات و گسترش تجارت الکترونیک مطمئن فراهم شود (قاجار، ۱۳۷۹، ص ۱۲۶).

ادبیات تحقیق

الف) مفهوم فضای مجازی

فضای سایبری به عنوان یک قلمرو و دامنه جهانی متشکل از شبکه ای وابسته از زیرساخت های فناوری اطلاعات از جمله اینترنت، شبکه های مخابراتی، سامانه های رایانه ای می باشد. هر یک از این اجزای فضای سایبری تحت قوانین

متعددی به کار می پردازد. حقوق اینترنت به طور جداگانه متشکل از مسایل حقوقی چون امور تجاری، شبه جرم های اینترنتی، حفاظت از مصرف کنندگان، حریم خصوصی، جرم سایبری، قوانین حاکم بر محتوای اینترنت و حمایت از مالکیت معنوی در فضای اینترنت می باشد. (Lehto and Neitammaki, ۲۰۱۵: ۱۱۳) گستردگی این مجموعه به حدی است که می توان گفت هیچ انسانی نمی تواند به تنهایی تمامی اینترنت یا حتی بخشی از آن را بشناسد (شهرزاد، ۱۳۸۸: ۱۱) برخی نویسندگان مثل جونیسون (۲۰۰۵) و ویلیامز (۲۰۰۹) نشان میدهند که در هر دوره تاریخی، رسانه های نوین مثل روزنامه، سینما، رادیو و تلویزیون نگرانی هایی را در جوامع غربی ایجاد کرده اند. در کشور ما نیز با نگاهی به تاریخ رسانه ها، متوجه خواهیم شد که نگرانی از اثرات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ورود رسانه های جدید، مسئله جدیدی نیست (منتظر قائم و شاه قاسمی، ۱۳۸۷: ۷) در کل فضای مجازی یا فضای تبادل اطلاعات، فضایی است که توسط کامپیوترهای به هم پیوسته ایجاد شده و کاربران در آن با یکدیگر ارتباط برقرار نموده و به مبادله اطلاعات می پردازند (عالی پور، ۱۳۸۳: ۲۴۴) آمارها نشان می دهند میزان تولید اطلاعات و حجم اطلاعات ذخیره شده در شبکه های جهانی در حال حاضر برای هر یک از ساکنین کره زمین معادل ۸۰ مگابایت می باشد و لذا دسترسی به اطلاعات مورد نیاز تولید شده از یک سو و شناخت روش ها و ابزارهای جستجو اطلاعات از سوی دیگر، جستجو در اینترنت و فضای مجازی را به یکی از مهمترین مهارت های شخصی افراد در هزاره جدید تبدیل نموده است (حمدی فرد و آباقری، ۱۳۸۳: ۵۲)

ب) مفهوم حریم خصوصی

حق بر حق حریم خصوصی در فضای مجازی، امروزه از اهمیت بالایی برخوردار بوده به ویژه با توجه به تهدیدات امنیتی و به طور خاص تروریستی در فضای مجازی، بسیاری از دستگاه های انتظامی و امنیتی بدون داشتن احکام قضایی مستدل، سعی در نقض حق بر حریم خصوصی به بهانه مقابله با تروریسم دارند. (Chambers, ۲۰۰۵: ۱۰۶) حق بر حریم خصوصی هیچ گاه به وضوح یا به آسانی فهمیده نشده است هرچند که همواره از اصطلاحاتی هم چون نقض حریم خصوصی یا تجاوز بدان صحبت می شود. (Spinello and Tavani, ۲۰۰۴: ۳۹۷) با این حال، تعاریفی از حریم خصوصی از منظر حقوقی ارائه شده است برای نمونه حق حریم خصوصی، ((آزادی از تجاوز نسبت به جسم، مسکن، خانواده و ارتباط افراد؛ ۲- حق تصمیم گیری در این خصوص که اطلاعات شخصی چگونه و تا چه اندازه به دیگران مخابره می شود یا حق افراد نسبت به حمایت شدن در برابر دیگر کاربران فضای مجازی)) (Hanssen, ۲۰۰۴: ۶۷) اطلاق شده است.

در فضای سایبری بایستی میان دو اصطلاح حریم خصوصی (*Private Space*) و فضای اختصاصی (*Specify Space*) تفاوت قایل شد. حریم خصوصی که هتک آن فی نفسه موجب ضرر است، در فضای سایبری مفهومی مضیق دارد مانند ایمیل ها اما فضای اختصاصی مانند سایت ها و وبلاگ ها، اگرچه معرف و مشخص کننده قلمرو حضور هر شخص در فضای سایبر است، لیکن ورود دیگران به آن فضا منع قانونی ندارد و این جزو خصوصیات ذاتی این عرصه است. (ملکوئی و ساورایی، ۱۳۹۵: ۱۳۵) بایستی بین دو نوع حریم خصوصی یعنی حریم خصوصی مستدرک^۳ و حریم خصوصی واقعی^۴ قایل به تفکیک شد. این دو نوع حریم خصوصی البته به طور همزمان وجود

^۳ "Perceived Privacy"

^۴ "Actual Privacy"

دارند و در اغلب اوقات، سوءبرداشت‌هایی در مورد آن‌ها وجود دارد بدین معنا که حریم خصوصی مستدرک یک شخص، می‌تواند در زمانی که بر روی افشای اطلاعات شخصی اش در یک فروشگاه آنلاین نظارت دارد، بالا باشد. با این حال، حریم خصوصی عینی یا واقعی این شخص در فضای مجازی می‌تواند با توجه به جمع‌آوری خودکار اطلاعات شخصی اشخاص و استفاده بالقوه اطلاعات در آینده از سوی اشخاصی که به واسطه اشخاص ثالث و ناشناس در دسترس قرار می‌گیرند، پایین باشد. (Barak, 2008: 15)

این حق در ابتدای گسترش فضای مجازی و اینترنت توسعه پیدا کرده و در همین راستا، قوانینی نیز در سطح کشورهای مختلف به تصویب رسیده است برای نمونه *قانون حریم خصوصی ۱۹۷۴ ایالات متحده*^۵ که محدودیت‌هایی بر جمع‌آوری و انتقال داده‌های شخصی از سوی نهادهای دولتی قرار داده و به شهروندان این اختیار را می‌دهد که نهادهای دولتی که این قانون را نقض نمایند، مورد طرح دعوی قرار بدهند. (Lane, 2002: 39)

ج) حریم خصوصی در فقه اسلامی

در آیات متعددی از قرآن مجید بر لزوم رعایت حریم خصوصی اشخاص تاکید شده است. سنت پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) و سیره مسلمانان نیز سرشار از توصیه‌هایی در پرهیز از نقض مصادیق مختلف حریم خصوصی است. البته اصطلاح حریم خصوصی نه در آیات قرآن و نه در روایات اسلامی استعمال نشده است. زیرا موضع اسلام در مواجهه با مقوله حریم خصوصی یک موضع به اصطلاح تحویل‌گرایانه است. یعنی از ماهیت و محتوای حریم خصوصی حمایت شده است بدون اینکه نامی از آن برده شود: حریم خصوصی، در قالب احاله به حقوق و آزادی‌های دیگر نظیر حق مالکیت، حق آزادی از تجسس، حق برخورداری از اصل برائت، حق غیر قابل تعرض بودن حقوق وابسته به شخصیت مورد حمایت واقع شده است. (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۲)

البته آیات و روایات مذکور بیشتر در قالب احکام تکلیفی از مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده‌اند نه در قالب احکام وضعی. لذا مسئولیت نقض‌کننده حریم خصوصی را که در زمره احکام وضعی است باید از دل احکام تکلیفی استنباط کرد. (شیخ انصاری، ۱۳۷۴: ج ۲، ص ۲۱۴)

د) تعریف مسئولیت مدنی کاربران

منظور از مسئولیت مدنی کاربران در فضای تبادل اطلاعات آن است که چنانچه در نتیجه فعل یا ترک فعل کاربران در این فضا به حقوق یا منافع اشخاص دیگری خسارت وارد آید چه شخص یا اشخاصی و بر چه مبنایی مسئولیت داشته و چگونه باید به جبران خسارت ملزم شوند؟ زیان دیدگان چه نوع خسارتهایی را و تا چه اندازه می‌توانند مطالبه کنند؟ اینها پرسشهایی است که قوانین مربوط به مسئولیت مدنی کاربران در فضای تبادل اطلاعات باید به آنها پاسخ گوید. در فضای تبادل اطلاعات، افراد حقیقی و حقوقی مختلفی فعالیت می‌نمایند و با توجه به نقش و کارکرد خود مسئولیت‌های مختلفی را بر عهده دارند. از جمله این افراد واسطه‌های الکترونیکی و کاربران می‌باشند. واسطه‌های الکترونیکی که به ارائه خدمات ارتباط از راه دور می‌پردازند و بدون آنها امکان هرگونه فعالیت در این فضا امکان پذیر نیست و با توجه به وظایف و اختیارات خود مسئولیت‌های مختلف مدنی و کیفری و حرفه‌ای دارند. (اسماعیلی، ۱۳۸۵: ۲۲)

^۵ " Privacy Act of 1974 "

تحلیل مسئولیت مدنی نقض حقوق شهروندی در فضای مجازی

همانطور که در دنیای قابل لمس ممکن است کسی به جان یا مال دیگری ضرر وارد کند، در فضای سایبر نیز این امکان وجود دارد که به جان یا مال یا حیثیت دیگران لطمه وارد و باعث تضرر آنها شود. قواعد مسئولیت مدنی به نوع خاصی از ضرر نظر ندارند و هدف آنها تدارک و جبران تمامی ضررهای وارده است، اعم از اینکه ضرر به جسم یا حیثیت یا مال زیان‌دیده وارد شده باشد. ضرری که در فضای سایبر وارد می‌شود می‌تواند هر کدام از انواع ضررهای فوق باشد، اما مطالعه آماری نشان می‌دهد که بیشتر پرونده‌های مربوط به مسئولیت مدنی در فضای سایبر، به «نقض مالکیت معنوی» و کمترین میزان ضرر اینترنتی به لطمات جسمانی مربوط می‌شود. همچنین ایراد خسارت معنوی به اشخاص نیز در فضای سایبر شایع است (سلطانی و راستین، ۱۳۷۹: ص ۸۶).

مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی در فضای مجازی از منظر فقهی

نظام حقوقی اسلام، به صورت گسترده مسئولیت مدنی را مورد توجه قرار داده است اگرچه در کتب فقهی به صورت متمرکز کتاب و باب خاصی به این موضوع اختصاص نیافته است. (صفایی و هوشمند فیروزآبادی، ۱۳۹۳: ۹۶) از منظر فقهی، دو قاعده اتلاف و تسبیب در ارتباط با مسئولیت مدنی به طور کلی مورد استناد واقع می‌شوند. در مورد قاعده اتلاف بایستی خاطر نشان نمود که هرکس مال دیگری را تلف نماید ضامن است و بر پایه حدیث مشهور ((من اتلف مال الغير فهو له ضامن))، نسبت به مسئولیت مدنی عامل ورود ضرر و زیان اقدام می‌شود. این قاعده به ویژه در مواردی که نقض حریم خصوصی در فضای مجازی به صورت عمده صورت می‌گیرد، تناسب بیشتری با جبران خسارت‌های وارد شده دارد. اهمیت این قاعده از آن جهت دو چندان می‌گردد که فقها در اثبات اتلاف، قصد را شرط ندانسته‌اند: ((کل من اضر بشی بطریق المسلمین فهو له ضامن)) «هرکس به واسطه چیزی به راه مسلمانان آسیبی برساند ضامن است». (الحسینی المراغی، ۱۴۱۷ ق: ج ۲، ص ۴۴۵) در مقابل، قاعده تسبیب قرار دارد که بر اساس آن، در صورتی که بتوان ضرری را به کسی نسبت داد خواه موضوع خسارت مال یا آبرو یا جان باشد، بر مبنای این قاعده می‌توان نسبت به جبران خسارت و مسئولیت مدنی عامل خسارت اقدام نمود. با این حال از آن جا که در قاعده تسبیب، اثبات رابطه سببیت لازم و ضروری است و در اکثر موارد، نقض‌های حادث شده در فضای مجازی بر حریم خصوصی، عامل ورود زیان مشخصی ندارند، بنابراین نمی‌تواند با مبنای جبران خسارت و عدالت واقعی که مورد انتظار فقهاء است، تناسب داشته باشد. (بهرامی احمدی و فهیمی، ۱۳۸۶: ۱۲۹)

از سوی دیگر، بایستی بین دو وضعیت متفاوت در مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی در فضای مجازی تمیز قایل شد. وضعیت اول در صورتی است که با توجه به خودکار شدن دستگاه‌های نظارت‌کننده بر اینترنت، در موارد متعددی امروزه این دستگاه‌ها بدون دستور کاربر انسانی اقدام به صدور دستوراتی می‌نمایند که بعضاً با حقوق شهروندی آحاد جامعه از جمله حق بر حریم خصوصی در تعارض می‌باشند. با توجه به عدم ضرورت اثبات قصد در این چنین مواردی، نمی‌توان کاربر انسانی را مسئول نقض حق حریم خصوصی به استناد قاعده اتلاف نمود. در واقع این به مثابه همان وضعیتی است که در تحریرالوسیله خاطر نشان شده: ((هرگاه حیوان متعلق به شخصی به حیوان دیگری و یا مال او هجوم و خسارت وارد آورد، او ضامن نیست.)) (خمینی، ۱۳۹۰: ۷۶) اما در صورتی که این دستگاه‌ها به صورت نیمه خودکار یا با تایید نهایی انسانی اقدام به نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی نمایند، در آن صورت با استناد به قاعده تسبیب و اثبات رابطه سببیت، می‌توان کاربر انسانی را مسئول مدنی

تلقی نمود.

مبانی مسئولیت مدنی نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی از منظر فقهی

در رابطه با محترم شمردن حریم خصوصی افراد و لزوم رعایت آن متناسب با زمان تشریح احکام فقها مصادیقی را ذکر نموده اند که در عصر حاضر قابل انطباق با مفاهیم روز مانند فضای سایبر و مجازی می باشد. همانطور که محدثین در کتب حدیثی بابی با عنوان ((النظر الی دارالغیر بغیر اذنه)) باز نموده اند. به تبع آن فقها نیز فتوا داده اند: اگر کسی بر عورت قومی اطلاع پیدا کند ولو به صورت زنی که نامحرم است پس آن قوم می توانند مطلع را از این کار باز دارند پس اگر وی امتناع نمود و بر نظر کردن اصرار ورزید، آنها می توانند با پرت کردن چیزی به سوی او را دفع نمایند و اگر در اثر پرتاب سنگ ریزه و امثال آن صدمه ای بر وی وارد آید هدر خواهد بود. (شهید ثانی، بی تا: ج ۹، ص ۳۵۲) صاحب جواهر میفرماید ولو اینکه ناظر از ملک خود نگاه کند دفع وی جایز است و این حکم و حکم سابق را بدون اختلاف می داند. (نجفی، ۱۴۰۴: ج ۴۱، ص ۶۶۰) این احکام که در واقع بیانگر حکم حرمت استراق سمع و بصر است، قابل انطباق با حرمت اطلاع از حریم خصوصی افراد در فضای مجازی و جائز بودن دفع ناقضین حریم خصوصی با مصادیق عصر حاضر است. منظور از استراق سمع و بصر آن است که به نحو مخفیانه و یا به گونه ای به پایدن دیگری و بدون اطلاع و رضایت او به صحبت ها و مطالب او گوش دهد و یا پنهانی او را نظاره کند. این امور از طرق مختلفی قابل تصور و انجام است. مثلاً از روزنه و پنجره ای که مشرف است وی را در منزل نگاه کند و یا از پشت درب به حرف هایش گوش بسپارد. توسعه فناوری موجب تسهیل در این امور نیز گردیده است. تجهیزات شنود و استراق سمع و دوربین ها و لنزها و تراشه ها از جمله این وسائل هستند. در حقیقت اسلام با حرام شمردن استراق سمع و بصر، راه های نقض حریم خصوصی و ورود به خلوت دیگران را به طور مطلق مسدود کرده است.

از سوی دیگر در نظام حقوقی اسلام قواعدی پیش بینی شده است که بر تدارک و جبران ضرر و پرداخت خسارت وارده مادی و معنوی در صورتی که رابطه وقوع ضرر و سبب زیان احراز گردد، تاکید دارد. مهم ترین این قواعد مورد استناد در این زمینه عبارت اند از قاعده لاضرر، قاعده اتلاف و تسبیب، قاعده ضمان ید، قاعده غرور و برخی قواعد همچون قاعده غرر، قاعده اقدام و ضمان تعدی و تفریط. (نعمتی و صادقی نشاط، ۱۳۹۶: ۱۶۴) بنابراین اگر فعل ناقض حریم و یا به تعبیر فقهی، مطلع موجب ورود ضرر و زیان به دیگری شود در مقابل آن مسئول خواهد بود.

همانطور که اشاره شد در منابع اصیل فقهی یعنی آیات و روایات، موارد زیادی دال بر وجوب حفظ حریم خصوصی دیگران و حرمت نقض و ایجاد مسئولیت در نتیجه آن می باشد که در اینجا از میان ادله مذکور تنها سه آیه از قرآن کریم را مورد بررسی قرار می دهیم.

الف) آیه ۱۲ سوره حجرات (حرمت تجسس و تفتیش)

یا ایها الذین آمنوا و لاتجسسوا، ای کسانی که ایمان آورده اید (در امور دیگران) تجسس نکنید.

این آیه کریمه به صراحت مومنین را از تجسس در امور دیگران نهی فرموده است امری که در روایات نبوی و اهل بیت (ع) نیز به شدت مورد تاکید قرار گرفته است. از جمله حضرت امیرالمومنین علیه السلام در نامه خویش خطاب به مالک اشتر، هنگامیکه وی را به سمت فرماندار مصر انتخاب کرد، او را از تجسس در احوال مردم باز داشته، و به پوشاندن عیوب مردم و دوری جستن از افرادی که عیوب دیگران را آشکار می سازند سفارش فرموده است. تامل در مجموع آیات و روایات نشان می دهد که برخی از امور مردم به طور مطلق مصون از تجسس دیگران اعلام شده

(ضابطه نوعی) و تجسس در برخی دیگر از امور به دلایل خاصی مثل اکراه صاحب اطلاعات، تحریم شده است. (ضابطه شخصی) (جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶: ۵۲)

(ب) آیه ۲۷ سوره نور (حرمت ورود به منزل دیگران بدون اذن صاحبانش) یا ایها الذین آمنوا لاتدخلوا بیوتاً غیر بیوتکم حتی تستاذنوا و تسلموا علی اهلها، ای اهل ایمان هرگز به هیچ خانه ای مگر خانه های خودتان تا با صاحبانش انس و اجازه ندارید وارد نشوید. و چون داخل شدید بر اهل آن خانه نخست سلام کنید.

در این آیه حکم جواز ورود به منزل دیگران منوط به دو شرط شده است: استیذان و استیناس. استیناس یعنی هنگام ورود به منزل دیگران باید خود را معرفی کرد و آشنایی های لازم را به صاحب منزل داد تا وی در صورت تمایل در را بگشاید. استیذان نیز یعنی کسب رضایت صاحب منزل پیش از ورود به آن. (انصاری، ۱۳۸۳: ۱۸) منزل سنبلی از حریم خصوصی افراد است بنابراین هرگونه ورود به حریم خصوصی افراد که از دیگران توسط صاحبان آن محفوظ نگه داشته شده است ممنوع می باشد و ورود به آن منوط به تحقق دو شرط مذکور است. خواه این حریم شخصی از نوع حقیقی باشد خواه از نوع مجازی. این موضوع در منابع روایی نیز مورد تاکید قرار گرفته است، از مشهورترین این قضایا در کتب فقهی قضیه سمره بن جندب و نهی پیامبر(ص) از ورود بدون اذن و مزاحمت وی برای مرد انصاری است. از جمله موارد دیگر جریانی است که در منابع فریقین نقل شده مبنی بر اینکه عمر بن خطاب در زمان حکمرانی خود شبی مشغول گشت زدن در کوچه های شهر بود که از خانه ای صدای آواز و طرب شنید لذا برای تحقیق بیشتر از دیوار منزلی که صدا از آنجا برخاسته بود بالا رفت و خطاب به صاحب منزل گفت ای دشمن خدا! گمان می کردم خدا بر تو لباس شرم و حیا پوشانده درحالیکه معصیت خدا می کنی. مرد در پاسخ گفت که ای خلیفه تند نرو! اگر من یک معصیت کردم تو سه معصیت کردی! خدا فرموده است تجسس نکنید و تو کردی، فرموده از در خانه های مردم وارد شوید و تو از دیوار بالا آمدی و فرموده بدون اذن و استیناس بر اهل خانه ای وارد نشوید و تو شدی! عمر با شنیدن این پاسخ از مجازات وی منصرف شد. (سیوطی، بی تا: ج ۸، ص ۹۳)

(ج) آیه ۱۹ سوره نور (حرمت اشاعه فحشا میان مومنین)
ان الذین یحبون ان تشیع الفاحشه فی الذین آمنوا لهم عذاب الیم فی الدنیا و الآخره، همانا برای کسانی که دوست دارند زشتی ها در میان اهل ایمان شایع گردد در دنیا و آخرت عذاب دردناکی است.
تفسیر برهان ذیل این آیه از پیامبر اکرم(ص) نقل می کند: من اذاع فاحشه کان کمبتدئها، کسی که زشتی ای را آشکار سازد مانند آغازگر به آن می باشد. (بحرانی، ۱۴۱۵: ج ۱۰، ص ۱۹۶) همچنین از امیرمومنان علیه السلام نقل می فرماید: کسی که درباره ی مومنی مطلبی را که با چشم خود دیده و با گوش هایش شنیده بگوید که به وسیله آن از او عیبجویی و یا به شخصیت او زیان وارد نماید، از جمله کسانی است که خداوند درباره آنها این آیه را فرموده و مصداق آن می باشد. (بحرانی، ۱۴۱۵: ج ۱۰، ص ۱۹۶)

بر اساس این آیه فاش کردن و منتشر نمودن امور زشت و ناپسند دیگران حرام است. آثار این حکم به حریم خصوصی نیز تسری می یابد و باتوجه به حدیث شریف علوی در تفسیر این آیه در صورتیکه موارد اشاعه یافته صادق باشد حکم حرمت بر آن تعلق میگیرد لذا بنابر این آیه و حدیث مذکور صرف انتشار اطلاعات حریم خصوصی دیگران در فضای مجازی حکم حرمت خواهد داشت اگرچه موارد منتشر شده صحیح باشد و نیازی به کذب بودن اطلاعات

جهت معنون شدن اشاعه به حکم حرمت نیست بلکه در صورت کذب بودن اطلاعات، عنوان نشر اکاذیب به خود گرفته که آن نیز حرام می باشد اما دعوای مسئولیت مدنی در این مورد تحت عنوان نشر اکاذیب قابل پی گیری خواهد بود.

حرمت افشای سر و راز دیگران

تفریع مهمی که بر مساله فوق می توان وارد کرد این است که گاهی امری که از دیگری فاش میشود فی نفسه امر زشت و ناپسندی نیست بلکه امری است مباح و مشروع اما در عین حال برای دیگری به منزله سر و رازی میماند که انتشار آن را مکروه می شمارد و موجب آزار و اذیت وی خواهد شد. چنین عملی نیز بر اساس مبانی فقهی حرام میباشد زیرا علاوه بر اینکه ادله حرمت ایداء و آزار مومنین شامل آن می گردد در روایات اسلامی نیز از افشای سر برادر مومن نهی شده و مجالس مومنین به منزله امانتی قلمداد شده که بیان محتوای آن به مثابه خیانت در امانت خواهد بود. به طور کلی افشاسازی عمومی غیر متعارف موضوعات خصوصی وقتی شکل می گیرد که کسی موضوعی را که به زندگی خصوصی دیگری مربوط است نزد عموم افشا کند به گونه ای که این کار تا حد زیادی برای یک انسان معمولی آزار دهنده باشد و اطلاع از آن دغدغه ی مشروع عموم نباشد. به عبارت دیگر افشای عمومی عبارت است از انتشار یا اعلان عمدی و غیر متعارف اطلاعات خصوصی دیگران به نحوی که عموم از این اطلاعات آگاه شوند. به این نوع مسئولیت در صورتی می توان استناد کرد که اطلاعات افشا شده واقعیت داشته و جنبه ی توهین و افترا نداشته باشد. در غیر اینصورت در فرض اخیر، دعوای مسئولیت مدنی مبتنی بر توهین و افترا قابل طرح خواهد بود. (جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶: ۵۴)

مبانی مسئولیت مدنی نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی از منظر حقوقی

هرچند مبانی و منابع تحقق مسئولیت مدنی در دنیای واقعی و سایبر مشترک است، مع الوصف نظر به مقتضیات و تفاوت ماهیتی این دو حوزه، نمی توان قائل به مبنای واحد و منفرد مسئولیت مدنی در ارتباط با همه واسطه ها و گروه های فعال در فضای سایبر بود. فلذا با توجه به ماهیت حقوقی این گروه ها و حسب شرایط و مقتضیات تحقق وقوع جرم و نقض حریم خصوصی به عنوان عمل زیان آور، وفق قواعد و اصول کلی مسئولیت مدنی هر یک از این گروه ها حسب مورد منفرداً یا متضامناً بر اساس نظریه تقصیر یا مسئولیت محض (خطر)، مسئول تلقی می شود. (نعمتی و صادقی نشاط، ۱۳۹۶: ۱۸۳)

به طور کلی مبنای مسئولیت مدنی نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی با توجه به عدم وجود قوانین خاص در این حوزه نامشخص بوده و در این راستا بایستی به قواعد عام مسئولیت مدنی مندرج در قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ و سایر قوانین مراجعه نمود. با رجوع به قانون مسئولیت مدنی و تحلیل مبانی آن، می توان گفت مبنای کلی مسئولیت مدنی ناشی از نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی، بیشتر بر تقصیر متمرکز می باشد. به طور نمونه در صورتی که در یک روزنامه اینترنتی، شخصی مقاله ای را به چاپ برساند در صورت اثبات تقصیر، مسئولیت با نویسنده اثر بوده و بر همین اساس است که در ابتدای بسیاری از روزنامه ها، مجلات و حتی وبگاه های اینترنتی نوشته می شود که مسئولیت با صاحب اثر می باشد. بنابراین در چنین مواردی، ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی قابل استناد است که مقرر می دارد: «(کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات واقع به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد، مسئول جبران آن است شخصی که در اثر انتشارات مزبور یا سایر وسایل مخالف با حسن نیت،

مشتریانش کم و یا در معرض از بین رفتن باشد، می‌تواند موقوف شدن عملیات مزبور را خواسته، در صورت اثبات تقصیر، زیان وارده را از واردکننده مطالبه نماید.))

اما بر مبنای نظریه خطر، فعل موجب ورود ضرر، مسئولیت مدنی ایجاد کرده و تقصیر لازم و ضروری نمی‌باشد. البته فعل واردکننده ضرر و زیان در فضای مجازی در برخی از حوزه‌ها علی‌رغم ورود ضرر نمی‌تواند موجبات مسئولیت مدنی واردکننده را فراهم نماید برای نمونه بر طبق ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹ آمده است: ((...در مورد اعمال حاکمیتی دولت، هرگاه اقداماتی که بر حسب ضرورت، برای تامین منافع اجتماعی طبق قانون به عمل آید و موجب ضرر دیگری شود، دولت مجبور به پرداخت خسارت نخواهد بود.)) بنابراین، از مفهوم این ماده استنباط می‌شود که در صورتی که فعل زیانبار دولت در فضای مجازی از باب یکی از موارد ضرورت، تامین منافع اجتماعی یا انطباق با قوانین باشد و اتفاقاً موجب نقض حریم خصوصی در فضای مجازی را فراهم آورد و در مقام اعمال حاکمیت باشد، موجبات مسئولیت مدنی دولت را پدید نخواهد آورد. البته دولت در این معنا در کلیت حاکمیت مطرح است. در برخی از قوانین، وظایف برخی نهادها در حوزه فضای مجازی مورد احصاء قرار گرفته است که نقض آنها موجب نقض حریم خصوصی اشخاص می‌شوند برای نمونه بر طبق آیین نامه اجرایی ماده ۳۲ قانون تجارت الکترونیکی در مورد مراکز گواهی الکترونیکی میانی، ((مراکز میانی در حین فعالیت با رعایت مفاد دستورالعمل گواهی، وظایفی را برعهده دارند به نحوی که بررسی صلاحیت و صدور مجوز برای دفاتر ثبت نام ذی ربط، تضمین ارایه خدمات صدور و لغو گواهی‌ها به صورت مطمئن، تضمین ارایه خدمات تایید صلاحیت گواهی‌ها به صورت سریع و مطمئن، تضمین محرمانه بودن داده‌های مربوط به امضاء در فرآیند ایجاد این داده‌ها برای جلوگیری از شبیه‌سازی گواهی‌ها از زمره وظایف آن‌ها تلقی می‌شود.)) قطعاً برخی از وظایف آنها از جمله تضمین محرمانه بودن داده‌های مربوط به امضاء از زمره وظایف مربوط به حفاظت از حریم خصوصی اشخاص تلقی می‌شود.

ارکان مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی در فضای مجازی

تقصیر، رکن اصلی مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی در فضای مجازی می‌باشد. بر این اساس، فعل زیان بار بایستی تقصیر محسوب شود تا شخص، مسئول به شمار آید. اصل طبیعی در زندگی، آن است که تنها کسی باید مسئولیتی برای جبران را بپذیرد که در رفتار خود از معیارها و حالت متعارف، خارج شود والا اگر کسی رفتاری معمولی و در چارچوب ضوابط دارد، نمی‌توان مسئولیتی بر عهده او قرار داد. (ره پیک، ۱۳۹۳: ۱۴) برابر ماده ۹۵۳ قانون مدنی، تقصیر اعم است از تعدی و تفریط. تعدی، تجاوز نمودن از حدود اذن یا متعارف است نسبت به مال یا حق دیگری و تفریط عبارت است از ترک عملی که به موجب قرارداد یا متعارف برای حفظ مال غیر لازم است. البته بایستی بین تقصیر و اشتباه قایل به تفکیک شد به طوریکه تفاوت عمده تقصیر و اشتباه در عنصر قصد و نیت است. در تقصیر برخلاف اشتباه، تخطی همراه با عمد است. (نجفی اسفاد و محسنی، ۱۳۸۱: ۳۹۰) در نظریه تقصیر، اصل بر براءت است و در احراز تقصیر، شخص زیان دیده نقش مدعی را دارد و باید رابطه سببیت میان زیان وارده و تقصیر فاعل را اثبات نماید. یعنی در مسئولیت قهری، تقصیر همیشه برخلاف اصل است و نیاز به اثبات دارد؛ در حالیکه در مسئولیت‌های قراردادی صرف اثبات عدم انجام تعهد برای ضمان کافی است. (مرتاضی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۶)

مقصود از ضرر در فضای مجازی

ضرر به ورود خسارت علیه اموال یا از دست رفتن برخی منافع یا آسیب به سلامت، آبرو و عواطف افراد اطلاق می شود. معمولاً ضرر به دو قسم مادی و معنوی تقسیم می شود. هدف قواعد در مسئولیت مدنی همواره خنثی کردن خسارت بر خسارت دیده می باشد خواه وی اموال، آبرو یا احساسات و عواطفش مورد صدمه وارد شده باشد.

هر ضرری اعم از مادی و معنوی به اشخاص باید جبران شود اگر شخصی مورد نشر اکاذیب یا افترا یا هتک حیثیت واقع شود، به نوعی متحمل ضرر و زیان معنوی شده است و علاوه بر اینکه می تواند عامل این ضرر رسانی را از طریق مراجع قضایی به مجازات برساند، بر اساس اصول حقوقی حق دارد خسارات ناشی از این ضرر و زیان معنوی را نیز مطالبه کند. در همین راستا در ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی آمده است هر کس بدون مجوز قانونی به حیثیت سایرین لطمه ای وارد کند که موجب ضرر و زیان مادی یا معنوی شود، مسئول جبران خسارات ناشی از عمل خویش است. جدا از ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی، در مواد ۲ و ۹ و ۱۰ این قانون نیز به عناوین گوناگون از خسارات معنوی یاد شده است. در رویه قضایی ایران موارد عملی زیادی در این خصوص قابل مشاهده نیست. از این رو به نظر می رسد قوانین جزایی ایران در این باب با نواقصی همراه است. اگر چه در قانون مطبوعات تلاش شده تا حدی این نواقص بر طرف شود. به عنوان مثال بر اساس قانون مطبوعات اگر در روزنامه ای در خصوص شخصی مطلبی حاوی هتک حیثیت درج شود، آن روزنامه موظف است در شماره بعدی، در همان صفحه و ستون، جوابیه آن مطلب را درج کند. البته این مقدار، از دید بسیاری از حقوقدانان کافی نیست. چرا که وقتی آبروی شخصی در افکار عمومی یا حتی در یک جمع خاص از دست برود، احیای آن با انتشار یک جوابیه صورت نخواهد گرفت.

نشر اکاذیب و توهین به افراد در وبگاه ها، وبلاگ ها و ورود خسارت به شهرت کاری و نقض حریم خصوصی در چارچوب ضررهای معنوی نیز یکی از دیگر موارد ورود ضرر در فضای مجازی می باشد. نکته مبهم در مورد ورود ضرر در فضای مجازی این است که فضای مزبور یک فضای مجهول بوده که بسیاری از حوزه های آن، قاعده گذاری نشده و ضرر نیز بایستی اساساً به موجب قانون در حوزه ای خاص به رسمیت شناخته شده باشد و بنابراین در فضای مجازی، ضرر نیز یک مفهوم مبهم می گردد. این ابهام در برخی از حوزه ها به نظر بیشتر می رسد برای نمونه در دعوی *Frinkel v. Dauber*، اعضای یک گروه فیس بوکی که از سوی چند شخص نیویورکی هدایت می شدند، اظهارنظرات نادرستی در ارتباط با یکی از همکلاسی های مدرسه شان داشتند به طوریکه مدعی بودند که وی از طریق ارتباطات جنسی با حیوانات یا مردان تن فروش یا اشتراک سوزن با معتادین، به بیماری ایدز مبتلا شده و ((سپس تبدیل به یک شیطان شده است)) . این اظهار نظرات نادرست از نظر دادگاه، موجب ورود ضرر به خواهان تلقی نشده و از این رو، مسئولیت مدنی خوانده را در پی نداشت. (*Finkel v. Dauber*, ۹۰۶ N.Y.S.2d ۶۹۷ (N.Y. App. ۲۰۱۰)) در قضیه *D.C v. R.R*، یک دانش آموز مقطع دبیرستان لوس آنجلس، در معرض پست های اینترنتی توهین کننده از سوی همکلاسی های خود در وبگاه خود مبنی بر انحرافات جنسی اش قرار گرفت. دادگاه رسیدگی کننده با بیان اینکه، خواهان بایستی بر روی وبگاه خود کنترل لازم می داشته و از انتشار پست های توهین کننده نسبت به خود در وبگاهش خودداری می کرده، ورود ضرر به خواهان را رد نمود. (*D.C.*, ۱۸۲ Cal. App. ۱۱۹۰th at ۱۱۹۰) این موارد نشان می دهد، ضرر معنوی متناسب با فرهنگ کشورهای مختلف معانی مختلفی به خود گرفته به طوریکه فعلی واحد در یک حوزه حقوقی ضرر محسوب شده و در حوزه دیگر محسوب نمی گردد.

نتیجه گیری و پیشنهادها

الف) نتیجه گیری

با توجه به عدم وجود قاعده خاص در زمینه مسئولیت مدنی در قبال نقض حقوق حریم خصوصی در فضای مجازی در حقوق ایران بایستی از قواعد عام در این زمینه تبعیت نمود و آن، تبعیت از نظریه تقصیر می باشد. با این حال، سکوت قوانین مسئولیت مدنی ایران نبایستی بدین معنا تلقی شود که در قوانین خاص به جنبه های مختلف مسئولیت مدنی مرتبط با نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی توجه نشده است که از جمله آن می توان به قانون تجارت الکترونیک و آیین نامه های مرتبط با آن اشاره نمود. بدیهی است که برای اثبات مسئولیت مدنی، مهم ترین رکن تقصیر خوانده بوده و بر همین اساس فعل زیان بار، مهم ترین عنصر در این زمینه تلقی می شود. توضیح این که مسئولیت مدنی در نقض حق بر حریم خصوصی در فضای مجازی گاهی به موجب روابط قراردادی و گاه به موجب روابط غیرقراردادی پدید می آید. در روابط قراردادی که عمدتاً ناظر بر حقوق مالکیت معنوی است عموماً ناظر بر انتشار آثار ادبی و هنری در فضای مجازی بدون اذن سابق از صاحب اثر می باشد. در این بخش، کمترین قوانین حمایتی در حقوق مسئولیت مدنی به چشم می خورد به ویژه در مورد آثار ادبی و هنری که مجوزهای لازم قانونی را طی ننموده اند. در مورد روابط غیرقراردادی که عمدتاً به موجب حکم قانون پدید می آید، قانون گذار ایرانی مقررات نسبتاً مفصل تری را وضع نموده است از جمله در ارتباط با مسئولیت شرکت های ارایه دهنده خدمات اینترنتی. ورود ضرر در برخی از حوزه های فضای مجازی هم چنان در قوانین خاص و عام بین المللی، مورد توجه قرار نگرفته است از جمله می توان به حملات سایبری به شرکت های حمل و نقل بین المللی اشاره نمود که این سوال را با خود به همراه داشته است که آیا حملات سایبری به شرکت های حمل و نقل که بر انتقال محموله باری توسط متصدی حمل و نقل کالاها نیز تاثیر می گذارد، بایستی موجب مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل بار شود یا عامل حمله سایبری یا شرکت حمل و نقل بین المللی به عنوان ارسال کننده بار. این مساله به ویژه از آن رو تشدید می شود که در اسناد بین المللی ناظر بر حمل و نقل بار از جمله کنوانسیون بیع بین المللی کالا، حمله سایبری به عنوان یکی از استثنایات مسئولیت مدنی متصدی حمل و نقل یا ارسال کننده کالاها به رسمیت شناخته نشده است.

اما از منظر فقهی، در منابع اصیل فقه اسلامی یعنی کتاب و سنت بر لزوم رعایت حریم خصوصی توصیه های فراوانی رسیده است اگرچه به این عنوان تصریح نشده است. این سفارشات بیشتر در قالب احکام تکلیفی در منابع قابل جستجو می باشد. مبانی مسئولیت نقض حریم خصوصی در فضای مجازی در فقه اسلامی قابل استنباط از آیات و روایاتی است که مشتمل بر مضامینی از این قبیل اند: حرمت استراق سمع و بصر و جواز دفع مطلع، حرمت تجسس و تفتیش، حرمت ورود به منزل بدون اذن و استیناس از صاحب آن، حرمت اشاعه فحشا میان مومنین و حرمت افشای مجالس و راز برادران ایمانی. و از قواعد فقهی چون قاعده لاضرر، اتلاف، تسبیب، اقدام و ضمان تعدی و تفریط.

ب) پیشنهادها :

۱- به نظر می‌رسد که قوانین مسئولیت مدنی ایران در ارتباط با نقض حقوق مالکیت ادبی و هنری در فضای مجازی به عنوان یکی از بارزترین جلوه‌های حق بر حریم خصوصی، نتوانسته‌اند به عنوان قوانین حمایت‌کننده درآیند. بدیهی است که در این زمینه با توجه به وجود روابط قراردادی میان طرفین، بایستی لایحه جامع حمایت از حقوق مالکیت فکری، جدا از مواد ۱۰۱-۱۰۳ خود، قوانین حمایت‌کننده خاص ناظر بر مسئولیت مدنی نقض‌کننده حقوق مالکیت فکری و ادبی در فضای مجازی را دربرداشته باشد؛

۲- در ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹، مسئولیت مدنی دولت به عنوان یکی از استثنایات اعمال قواعد مسئولیت مدنی در مقام اعمال حاکمیت بیان شده است. بنابراین، در صورت اعمال حاکمیت دولت در فضای مجازی که منتهی به نقض حق حریم خصوصی اشخاص شود، نمی‌توان قائل به مسئولیت مدنی دولت شد. اما مرز میان اعمال حاکمیتی و اعمال تصدی‌گری نه تنها در قوانین بلکه در دکترین حقوقی ایران نیز مشهود نشده است و بنابراین به نظر می‌رسد که قانون‌گذار ایرانی بایستی موضع شفاف‌تری در این راستا اتخاذ نماید. این امر به ویژه با توجه به بررسی تطبیقی در رویه اداری دولت‌های دیگر از جمله رای معروف بلانکو (۱۸۷۳) احراز می‌گردد. در صورت عدم تلقی مسئولیت مدنی دولت در چنین فرض‌هایی چه بسا با سیاست‌های کلی نظام نیز در تعارض باشد به ویژه برابر بند ۲۳ سیاست‌های کلی نظام اداری مصوب ۱۳۸۹ / ۲/۱ مجمع تشخیص مصلحت نظام، که حفظ حقوق مردم و جبران خسارت‌های وارده بر اشخاص حقیقی و حقوقی در اثر قصور یا تقصیر در تصمیمات و اقدامات خلاف قانون و مقررات مورد پذیرش قرار گرفته است.

۳- در حقوق ایران، دشواری اثبات تقصیر در مسئولیت مدنی مبتنی بر نقض حق حریم خصوصی در فضای مجازی، اغلب زیان دیده را از مطالبه خسارت منصرف می‌سازد. در نتیجه این امر، هرج و مرج زیادی در جامعه بوجود آمده و همین موضوع ضرورت بازنگری در قواعد مسئولیت مدنی فوق را دوچندان می‌نماید. بنابراین، پیشنهاد می‌شود که مجلس شورای اسلامی با تنقیح قوانین مختلف ناظر بر مسئولیت مدنی مبتنی بر نقض حریم خصوصی در فضای مجازی، در جهت ایجاد یک ملاک واحد در این راستا اقدام نماید.

منابع و مأخذ

کتب

- ۱- اسماعیلی، محسن. (۱۳۸۵). حقوق تبلیغات بازرگانی در ایران و جهان، تهران، چاپ اول، انتشارات شهر.
- ۲- الحسینی المراغی، سید میر عبدالفتاح. (۱۴۱۷ق)، العناوین الفقهیه، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- ۳- انصاری، باقر. (۱۳۸۶). حقوق ارتباطات جمعی، تهران، نشر سمت.
- ۴- ----- (۱۳۸۶). حقوق حریم خصوصی، تهران، نشر
- ۵- بحرانی، سید هاشم بن سلیمان. (۱۴۱۵ق). البرهان، قم، بنیاد بعثت.
- ۶- حمدی فرد، داود- آباقری، محمد. (۱۳۸۳). کامپیوتر برای کتابداران و اطلاع رسانی، چاپ اول، انتشارات چاپار.
- ۷- خمینی، روح الله. (۱۳۹۰)، تحریر الوسیله، ج ۲، مؤسسه انتشارات و حفظ آثار امام خمینی.
- ۸- رضایی پور، آرزو. (۱۳۸۵). حقوق شهروندی، چاپ اول، انتشارات آریان.
- ۹- ره پیک، سیامک. (۱۳۹۳). شبه جرم و جبران خسارت ها، انتشارات خرسندی، تهران.
- ۱۰- سلطانی، پروین، و راستین، فرهاد. (۱۳۷۹). اصطلاح نامه کتابداری فارسی به انگلیسی و انگلیسی به فارسی، کتابخانه ملی ایران، تهران.
- ۱۱- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (بی تا). الدر المشور، بیروت، دارالفکر.
- ۱۲- شکرخواه، یونس. (۱۳۸۸). روزنامه نگاری سایر جامعه ی اطلاعاتی و آزادی بیان، انتشارات ثانیه.
- ۱۳- شگری، رامین، و سیروس، قربان. (۱۳۹۰). ق.م.ا در نظم حقوق کنونی، تهران، نشر ققنوس.
- ۱۴- شهیدی، محمد. (۱۳۶۷). جزوه درسی مسئولیت مدنی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۵- شهیدثانی، زین الدین بن علی، الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیه، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ۱۶- شیخ انصاری، مرتضی. (۱۳۷۴). مکاسب محرمة، قم، انتشارات دهقانی.
- ۱۷- شیرزاد، کامران. (۱۳۸۸). جرائم رایانه‌ای از دیدگاه حقوق جزای ایران و حقوق بین الملل، تهران، چاپ اول، نشر بهینه فراگیر.
- ۱۸- عالی پور، حسن. (۱۳۸۳). جرم مرتبط با محتوا، محتوای سیاه فناوری اطلاعات، مجموعه مقالات همایش بررسی جنبه‌های حقوقی فناوری اطلاعات، معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضاییه.
- ۱۹- فالکس، کیت. (۱۳۸۱). شهروندی در فضای مجازی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، نشر کویر.
- ۲۰- قاجار، سیامک. (۱۳۷۹). ابعاد حقوقی کاربرد کامپیوتر، حریم خصوصی، حمایت از داده، خبرنامه انفورماتیک، سال ۱۵
- ۲۱- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۲). حقوق مدنی - الزام های خارج از قرارداد- دو جلد در یک مجلد، دانشگاه تهران.
- ۲۲- مهریزی، مهدی. (۱۳۷۳). «دولت دینی و حریم خصوصی»، بازخوانی فرمان هشت ماده ای امام خمینی، قم: انتشارات حوزه علمیه.

۲۳-مولانا، حمید. (۱۳۷۱). جریان بین المللی اطلاعات، ترجمه ی یونس شکرخواه، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها، تهران.

۲۴-نجفی، محمدحسن. (۱۴۰۴). جواهرالکلام، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت(ع) مقالات

- ۱- انصاری، باقر. (۱۳۸۳). حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۶۶، ص ۱-۵۴.
- ۲-بهرامی احمدی، حمید و فهیمی، عزیزالله. (۱۳۸۶). مبنای مسؤولیت مدنی زیست محیطی در فقه و حقوق ایران، پژوهش نامه حقوق اسلامی، دوره ۸، شماره ۲۶، صص ۱۲۱-۱۵۰.
- ۳-پور عزت، علی اصغر، باغستانی برزکی، حوریه و نجاتی آجی بیشه، مصطفی. (۱۳۸۹). الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه بررسی تطبیقی اسناد موجود، فصلنامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۶.
- ۴-جعفری، علی و محمدرضا رهبرپور. (۱۳۹۶). مسؤولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی داده ها در فقه امامیه و حقوق موضوع، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۵، شماره ۱۸، ص ۴۳-۷۴.
- ۵-حسینی، سیدجواد؛ (۱۳۹۲). مسؤولیت مدنی در شبکه های اجتماعی، کنفرانس ملی الگوهای نوین در مدیریت و کسب و کار (با رویکرد حمایت از کارآفرینان ملی)،
- ۶-دزیانی، محمد حسن. (۱۳۹۰). مسؤولیت کیفری برای انتقال داده ها در شبکه های کامپیوتری بین المللی و چالش های جدید اینترنت، شماره ۸۰.
- ۷- صفایی، سیدحسین و هوشمند فیروزآبادی، حسین (۱۳۹۳)، عناوین خاص موجب مسؤولیت مدنی در قرآن، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره ششم، شماره چهارم، صص ۹۵-۱۲۲
- ۸-مصفا، سیامک، (۱۳۸۴)، آگهی بازرگانی و خلأهای قانونی تبلیغات، ماهنامه عصر تبلیغات و بازاریابی
- ۹-ملکوتی، رسول و ساورایی، پرویز؛(۱۳۹۵)، درآمدی بر مسؤولیت مدنی در فضای سایبر، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال چهارم، شماره پانزدهم.
- ۱۰-منتظر قائم، مهدی و شاه قاسمی، احسان،(۱۳۸۷) اینترنت و تغییر اجتماعی در ایران، نگاهی فرا تحلیلی با تأکید بر جوانان، مجله جامعه شناسی ایران، دوره نهم، شماره ۳ و ۴، صص ۱۲۰-۱۴۲.
- ۱۱-نعمتی، نبی الله و امیر صادقی نشاط،(۱۳۹۶). بررسی مسؤولیت مدنی ناشی از نقض امنیت داده در تهدیدات سایبری، فصلنامه پژوهش های حفاظتی - امنیتی دانشگاه امام حسین (ع)، سال ششم، شماره ۲۳، صص ۱۵۷-۱۸۶.

ب- منابع لاتین

A-Books

Barak, Azy, ۲۰۰۸, " Psychological Aspects of Cyberspace: Theory, Research, Applications " , Cambridge University Press
Chambers, Chuck, ۲۰۰۵, " The Private Investigator's Handbook " , Penguin

D.C., ۱۸۲ Cal. App. ۴th at ۱۱۹۰

Dasgupta , M and Chaturvedi , Pranay , ۲۰۰۹ , ‘‘ Cyber Crime in India : a Comparative Study ‘‘ , Eastern Law House

De Werra , Jacques and Studer , Evelyne , ۲۰۱۷ , ‘‘ Regulating Cyber security : What Civil Liability in case of Cyber-Attacks ‘‘ , Expert Focus .

Hanssen, Henrik , ۲۰۰۴ , ‘‘ Cyberspace & International Law on Jurisdiction: Possibilities of Dividing Cyberspace Into Jurisdictions with Help of Filters and Firewall Software ‘‘ , DJØF Pub

Lane, Carole A., ۲۰۰۲ , ‘‘ Naked in Cyberspace: How to Find Personal Information Online’’ , Information Today, Inc.

and Neittaanmäki, Pekka, ۲۰۱۵ , ‘‘ Cyber Security: Analytics, Technology and Lehto, Martti Automation ‘‘ , Springer

Spinello, Richard A. and Tavani, Herman T., ۲۰۰۴ , ‘‘ Readings in Cyberethics ‘‘ , Jones & Bartlett Learning

and Buchan, Russell, ۲۰۱۵ ‘‘ Research Handbook on International Law Tsagourias, Nicholas and Cyberspace ‘‘ , Edward Elgar Publishing,

B-Documents

Finkel v. Dauber, ۹۰۶ N.Y.S.۲d ۶۹۷ (N.Y. App. ۲۰۱۰

منابع فارسی که به لاتین ترجمه شده اند

Alipour, Hassan, ۲۰۰۴ Offense related crime, black content of information technology, conference proceedings review of the legal aspects of information technology, legal vice and judicial development of the judiciary, p. ۲۴۴

Ansari , Bagher (۲۰۰۹) , Privacy Law ‘‘ , Tehran , Samt Publication .

Ansari, Bagher (۲۰۰۹) , The massive relationship Law , Tehran , Samt Publication.

Felix, Kate. ۲۰۰۲, Citizenship in cyberspace, translated by Mohammad Taghi Delfroz, Tehran, Desert Publishing.

Ghaem, Mehdi and Shah Ghasemi, Ehsan, Internet and Social Change in Iran, A Cross-Analytical View with a ۲۴-Emphasis on Youth, Iranian Journal of Sociology, Volume ۹, Number ۳ and ۴, Bita

Haghighat, Mohammad Javad, "Civil Rights and the Right to the City", Etemad Newspaper, No. ۳۸۴۰, ۱۹۸۶, p. ۷.

Hamdi Fard, Davood-Abaghari, Mohammad, Computer for Librarians and Informants, First Edition,, ۲۰۰۴ Printing Publication, p. ۵۲

Hosseini, Seyed Javad; Civil Responsibility in Social Networks, National Conference on New Patterns in Management and Business (Approach to Supporting National Entrepreneurs), ۲۰۱۳, p.

Ismaili, Mohsen, ۲۰۰۶, Commercial Advertising Rights in Iran and the World, Tehran, First Edition, Shahr Publications, p. ۲۲

Malekuti, Rasool and Saurai, Parviz; An Introduction to Civil Liability in Cyberspace, Quarterly Journal of Private Law Research, Fourteenth Year, No. ۱۵, Summer ۲۰۱۶, p. ۱۳۵.

Mansour , Jahangir , ۲۰۰۶ , Islamic Republic of Iran Constitution , Tehran , Dooran Publicaton . ۳۴th publication .

Mehrizi , Mehdi , (۱۹۹۲) , Religious State and Privacy , Restating the Imam Khomeeni Eight Orders , Qom , Religious Center Publication

Molana, Hamid (۲۰۱۰) , International Movement of Information , Translated into Persian by Younes Shekarkhah , the Researches and Articles Centre , Tehran .

Mosafa , Siamak , ۱۹۹۲ , Advertisement and the Publication Challenges , Marketing Journal .

Mosafa, Siamak, ۲۰۰۵, Commercial Advertising and Legal Vacancy Advertising, Era of Advertising and Marketing

Pourazat, Ali Asghar, Baghzestan Brzeki, Hurriyeh, and Nejati Ajay Bisheh, Mostafa, ۲۰۱۰ - The Logical Model of the Citizenship Charter Based on Comparative Review of Existing Documents, Social Welfare Quarterly, Research and Development, Seventh Year, No. ۲۶.

Rah-Peak, Pseudo-crime and Compensation, Khorsandi Publications, Tehran, ۲۰۱۴, p. ۱۴.

Shirzad, Kamran, ۱۳۸۸ Computer Crimes from the Perspective of Iranian Penal Law and International Law, Tehran, First Edition, Optimal Comprehensive Publishing, p. ۱۱

Civil Liability for Violation of Privacy in the Cyberspace

Abstract:

Today, cyberspace is growing and evolving in all countries, not as a tool but as a comprehensive system of mass communication. The expansion of cyberspace is such that it threatens the privacy of individuals and has greatly affected urban and citizenship rights due to some urban and citizen infrastructure. On the other hand, cyberspace, with the ability to develop the relationship between individuals and legal entities, has highlighted the issue of civil liability arising from these relationships, both contractually and outside the contract. Examining the rules of civil liability for violating privacy in cyberspace shows that the basis of liability for the offender in our law is mainly "fault" and in some cases the theory of danger and violates the right to citizenship in cyberspace. Is required to compensate for the damage and the general rules of civil liability govern cyberspace. From the point of view of jurisprudential standards, civil liability for violating privacy is fixed and compatible with current examples, including cyberspace, and is based on some jurisprudential rules and mandatory rules indicating the sanctity of invading the privacy of others and disclosing information and secrets of individuals without permission. On their behalf. Also, the differences regarding the basis of civil liability related to the violation of privacy in cyberspace show that jurists are seeking the implementation of real justice and fairness rather than the principle and appearance.

Keyword: Civil liability, cyberspace, privacy, fault, investigation.

